

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMENI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

وزارت علوم و تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبا و ادبیات عربی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته

زبان و ادبیات عربی

تصحیح و تحقیق و شرح جامع دیوان أعشی (بخش سوم)

استاد راهنما:

دکتر سید محمد میر حسینی

استاد مشاور:

دکتر احمد پاشا زانوس

نگارش:

سید فاضل اله بخشی

زمستان ۸۸

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی
(فرم شماره ۲۶)

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب: سید فاضل اله بخشی دانشجوی رشته: ادبیات عربی مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه/تذکره تحصیلی خود، با عنوان: تصحیح و تحقیق و شرح جامع دیوان اعشی (بخش سوم) را تأیید کرده اعلام می‌نماید که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می‌نماید در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و یا ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت‌ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

سید فاضل اله بخشی

تأییدیه هیأت داوران

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی آقای سید فاضل اله بخشی تحت عنوان «تحقیق و تصحیح و شرح جامع دیوان اعشی (بخش سوم)» در مورخه ۱۳۸۸/۱۲/۱۵ برگزار گردید و هیأت داوران آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد نامبرده تأیید می نمایند.

اسامی داوران:

۱. استاد راهنما: سید محمد میرزا
امضاء

۲. استاد مشاور: سید محمد زارعی
امضاء

۳. داور خارجی: عبدالحمن صفر علی
امضاء

۴. داور داخلی: عبدالمجید
امضاء

۵. نماینده تحصیلات تکمیلی:
امضاء

تقدیم به:

آنانی که شمع وجودشان روشنی بخش زندگی بود

چکیده

با عنایت به نفوذ فرهنگ و ادب عربی و ایرانی در یکدیگر و گسترش آنها، سعی شده است با ترجمه و شرح بخش سوم دیوان اَعشی کبیر، نگاهی گذرا و کوتاه نیز به تاریخ و فرهنگ عربی و ایرانی داشته باشیم.

اَعشی یکی از شاعران جاهلی با آمد و شدهایی که به دربار ساسانی داشته تحت تأثیر زبان و فرهنگ فارسی قرار گرفته و از الفاظ فارسی بسیار استفاده کرده و نیز در اشعارش به تاریخ و فرهنگ ایرانی اشاراتی داشته است.

در بیست و سه قصیده پایانی اَعشی گوناگون و گاهی متضاد صحبت می کند، به عنوان مثال هم از غزل مبتذل گفته و هم در حکمت سخن سرایی کرده است. به موضوعاتی همچون هجو، وصف، مدح، خمر و غزل می پردازد. از ویژگیهای شعری او: طولانی بودن قصاید، گستردگی موضوعات، عواطف صادقانه، الفاظ آسان، آهنگ و موسیقی خاص، فراوانی رخدادها و شخصیت های تاریخی، تنوع در قافیه و متأثر بودن از زبان غیر عربی را می توان بیان کرد.

در قصاید پایانی دیوان وی انواع صنعت بلاغی به کار رفته است. موسیقی در شعر او موج می زند. در این قصائد شاعر از بحرهای مختلف عروضی استفاده کرده، اما از بحر طویل بیشترین استفاده را نموده که این خود نیز بر موسیقی شعرش می افزاید.

رساله حاضر مشتمل بر مقدمه ای در احوال و اشعار اَعشی بنی تغلب و اَعشی همدان و مقایسه آن دو با اَعشی کبیر بوده و متن اصلی پایان نامه (تحقیق و شرح بخش سوم دیوان اَعشی کبیر) می باشد.

واژگان کلیدی: اَعشی، شعر، مدح، هجو، خمر، غزل

تقدیر

بعد از گذشت یک سال و نیم از تلاشهای خود خرسندم از اینکه این تلاشها به ثمر نشست و به خاطر این خرسندی خدای را سپاس می گویم که خواست و قطره ای از دریای بی منتهای علم را در سینه ام نهاد تا بخوانم و بنویسم.

از همسر و دختر عزیزم که در طول این دوران کاستیها و سختیهای زندگی را تحمل کردند و یاریگر من در این امر مهم بودند سپاسگزارم.

تقدیر بی کرانه خود را نثار پای استادان گرانقدرم آقایان دکتر سید محمد میر حسینی استاد راهنمایم و دکتر احمد پاشازانوس استاد مشاورم که با سعه صدر و نظر تیز و علم گسترده و عاطفه بی کرانه ی خویش مرا بزرگووارانه تحمل و راهنمایی کردند می کنم.

از اساتید ادبیات عربی این دانشگاه: آقایان دکتر آل بویه ، دکتر ناظمیان ، دکتر شیخی جداگانه سپاسگزاری می کنم که در طول دوران تحصیل از وجودشان بهره ها اندوختم.

از همکاری و مساعدت کتابخانه مرکزی دانشگاه بین المللی امام خمینی، کتابخانه مرکزی و دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و کتابخانه مرکزی و دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس و کتابخانه مرکزی و ادبیات و علوم انسانی دانشگاه زنجان سپاسگزاری می کنم که در جهت دسترسی به منابع مرا راهنمایی و یاری نمودند.

بسیار نیکوست که از دوستان و همکاران عزیزم آقایان: علی بیات و جعفر عبودی و مسلم مصطفوی و دوستان و هم کلاسی های عزیزم آقایان: ذوالفقاری و زارعی صمیمانه سپاسگزاری کنم که هر کدام در اتمام موفقیت آمیز این پایان نامه مرا کمک و همیاری نمودند.

و در پایان این خرسندی و تقدیر من افزون تر می گرد اگر این کار در نظر اهل فن ، پذیرفتنی

جلوه کند و قابل عرضه باشد.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه.....أ-د

بخش اول:أعشى كبير در مقایسه با أعشى های دیگر

أعشى كبير در مقایسه با أعشى های دیگر.....۲

أعشى تغلب.....۵

أعشى همدان.....۱۱

بخش دوم: تصحیح و تحقیق و شرح جامع دیوان أعشى (بخش سوم)

ادامه قافیه لام

لها.....۲۳

جمالها.....۲۷

مهلا.....۳

أَجْمَالُهَا..... ٣٩

وَأَنْلُ..... ٥٢

الرَّجُلُ..... ٥٨

خَوَازِلُ..... ٨٤

فَمَسِيئُهَا..... ٨٤

الْجِبَالِ..... ٩٤

سِوَالِي..... ٩٨

الْمُكَبِّلِ..... ١٢٧

قافيه ميم

مُنْجِدِمُ..... ١٣٨

التَّأْمَا..... ١٤١

خِيَامَا..... ١٤٩

عَلَى مَا..... ١٨٢

فَتَّصَرَّمَا..... ١٩١

وَأَجْمُ..... ٢٠٩

السَّلْمِ..... ٢٢١

۲۲۲.....مُتَمِّمٌ

قافیه نون

۲۴۵.....اِطْمَأْنُنْ

۲۵۴.....مُعَنَّ

۲۷۸.....اِزْدْرَانَا

قافیه یاء

۲۸۴.....السَّوَانِيَا

۲۹۱.....نَتِيْجَه

فهرستها

۲۹۴.....فهرست آیات

۲۹۶.....فهرست عنوان اشعار

۲۹۸.....فهرست اصطلاحات بلاغی

۳۰۲.....فهرست عروضی

۳۰۳.....فهرست منابع و مآخذ

فهرست آیات

- ﴿أَرْسَلْنَاهُ مَعَنَا غَدَاً يَرْتَدُّ﴾ ١٠٠
- ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ ٢٨٩
- ﴿أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُ﴾ ٦٣
- ﴿إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا﴾ ١١٦
- ﴿إِنَّا لَمُغْرَمُونَ﴾ ١١٦
- ﴿بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ﴾ ١٩٤
- ﴿عَلَىٰ سُرُرٍ مَوْضُوعَةٍ﴾ ٢٧٤
- ﴿فَبَاوُوا بَغَضِبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾ ٩٢
- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ ٣٦
- ﴿قَالَ أَخْرِجْ مِنْهَا مَذْمُومًا مَدْحُومًا﴾ ١٧١
- ﴿لَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبَرُ﴾ ٨٩
- ﴿مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكَةِ﴾ ١٢٢

- ﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾..... ٢٨٧
- ﴿وَأَصْحَابُ الْمَشْنَةِ﴾..... ٢٠٢
- ﴿وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾..... ٢٨٤
- ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ تَوًّا﴾..... ٢٨٨
- ﴿وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾..... ٢٨٩
- ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ﴾..... ٢٨٧
- ﴿وَلَا تَيْمَمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ﴾..... ٢٤٢، ١٦٢
- ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ﴾..... ١٣٠
- ﴿هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ﴾..... ١١٣
- ﴿يَطَّافُوا عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِّنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ﴾..... ١١٧

فهرست عنوان اشعار

- ٢٣.....أفي كلّ عام (٦٠).....
- ٢٧.....فيا أخويننا (٧٢).....
- ٣٠.....قلّدتك الشّعْر يا سلامة (٣٥).....
- ٣٩.....بيتك في الذُّرى (٢١).....
- ٥٢.....عميدُ الجهل (٢٦).....
- ٥٨.....نحنُ الفوّارس (٦).....
- ٨٤.....يوم عُبايب (٤٧).....
- ٨٦.....العِلْمُ عندَ ذوى النُّهى (٢٣).....

- قائدُ الخَيْلِ (٧١)..... ٩٤
- خالدُ خُلُودِ الجِبالِ (١)..... ٩٨
- كاملةُ الحُسْنِ (٧٧)..... ١٢٧
- الوَاهِبُ المِئَةِ المِصْطَفَاةِ (٤)..... ١٣٨
- وَرَوَيْنَا الكَثِيبَ دَمَا (٥٦)..... ١٤١
- إِذَا مَا سَارَ نَحْوَ بِلَادِ قَوْمِ (٢٩)..... ١٤٩
- البِطْنَةُ تَذْهَبُ الفِطْنَةُ (٣٨)..... ١٨٢
- إِيَّاسُ العِزِّ وَ الكَرَمِ (٥٥)..... ١٩١
- رَأَيْتُ بَنِي شَيْبَانَ (٩)..... ٢٠٩
- كُونُوا كَمَا كُنَّا (٥٨)..... ٢٢١
- لَنَا فَضْلٌ عَلَيْكُمْ (١٥)..... ٢٢٣
- خُلِقْتُ هِنْدٌ لِقَلْبِي (٧٨)..... ٢٤٥
- خَيْرُ أَهْلِ اليَمَنِ (٢)..... ٢٥٤
- أَلَا مَنْ مَبْلَغَ عَنِّي حُرَيْثًا (٢٧)..... ٢٧٨
- كُلُّ امْرِئٍ سَيُصْبِحُ فَانِيًا (٤٦)..... ٢٨٤

فهرست اصطلاحات بلاغی

۱. احتراس: ۴۴، ۴۷، ۹۵، ۱۰۷، ۱۳۰، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۴، ۱۷۰، ۲۰۴، ۲۲۶، ۲۲۹
۲. ارداف: ۱۲۵
۳. استعاره: در بسیاری صفحات
۴. استفهام: ۲۳، ۴۰، ۵۹، ۶۲، ۶۸، ۶۹، ۷۶، ۸۱، ۸۷، ۹۱، ۹۹، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۱، ۱۵۶
۱۷۰، ۱۸۳، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۸۴
۵. اطراد: ۵۲، ۱۸۳
۶. اعتراض: ۵۴، ۷۴، ۸۸، ۹۰، ۱۵۴، ۱۷۱، ۱۷۶، ۲۲۴، ۲۴۱، ۲۵۸
۷. اعنات: ۳۳، ۳۵، ۶۶، ۱۷۴، ۱۹۸، ۲۰۷، ۲۱۲، ۲۱۹، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۳
۲۳۴، ۲۴۶، ۲۸۷
۸. اقتباس: ۲۸۷
۹. اقتضاب: ۷۶
۱۰. اقواء: ۱۳۳
۱۱. التفات: ۴۶، ۵۳، ۶۸، ۲۳۱، ۲۶۹
۱۲. ایجاز: ۱۳۶، ۱۵۸، ۲۴۸
۱۳. ایضاح بعد الایهام: ۱۳۶، ۲۴۸

۱۴. ایطاء: ۶۸

۱۵. ایغال: ۵۹، ۷۷، ۱۳۱، ۲۱۴

۱۶. تميم: ۱۳۳، ۱۴۴، ۱۸۳

۱۷. تجريد: ۳۶، ۵۹، ۹۹، ۱۳۲

۱۸. تذييل: ۱۱۶، ۱۳۵، ۱۴۶، ۱۵۶، ۲۸۵

۱۹. تشابه الاطراف: ۵۳، ۹۳، ۱۵۸، ۲۶۴

۲۰. تشبيه: در بسيارى صفحات

۲۱. تضمين اسناد: ۲۶، ۲۸، ۴۳، ۵۰، ۶۵، ۶۹، ۷۱، ۸۹، ۹۹، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۴۲

۱۴۳، ۱۵۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۸، ۱۸۸، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۶۰، ۲۶۱

۲۲. تفریع: ۲۸، ۶۵، ۱۵۰، ۲۰۶، ۲۸۲

۲۳. تفریق: ۲۷۰

۲۴. تکریر: ۲۴، ۳۱، ۴۸، ۶۶، ۷۹، ۸۰، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۹، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۴۶، ۱۵۷

۱۶۹، ۱۷۶، ۲۰۵، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۳۱، ۲۳۷، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۸، ۲۶۷، ۲۷۷

۲۷۹

۲۵. تلمیح: ۲۴۲، ۲۴۳

۲۶. تنسيق الصفات: ۵۹، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۸، ۷۱، ۷۴، ۱۰۶، ۱۱۳، ۱۲۰، ۱۴۳، ۱۴۹، ۱۶۵

۱۶۸، ۱۷۲، ۱۷۴، ۱۸۹، ۱۹۴، ۲۱۰، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۴۶، ۲۶۶، ۲۷۶

٢٧. توشيع: ٥٣، ١٧٩

٢٨. جمع با تفريق: ٣٧

٢٩. جمع: ٣٥، ٥٥، ١٩٧، ٢٠٧، ٢١٢، ٢٥٠

٣٠. جناس: ٢٤، ٢٧، ٣١، ٧٣، ٩١، ١١٤، ١١٨، ١٢٣، ١٢٦، ١٣٣، ١٣٧، ١٤٠، ١٥٩، ١٦٠

١٦٤، ١٩٤، ١٩٩، ٢٢٤، ٢٣٥، ٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٦٣، ٢٦٤،

٣١. حسن ابتدا: ٩٩

٣٢. حسن تعليل: ٢٤٤

٣٣. ذكر الخاص بعد العام: ١٤٩، ٢٠٦

٣٤. رد العجز على الصدر: ٣٨، ٤٥، ٤٩، ٨٠، ٨٨، ١١٥، ١٢١، ١٢٣، ١٢٩، ١٣٧، ١٤٤،

١٥٤، ١٥٦، ١٥٨، ١٧٠، ٢٠١، ٢١٤، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٣٣، ٢٤٠، ٢٤٣، ٢٤٧، ٢٥٠،

٢٥٥، ٢٦٣، ٢٦٦، ٢٨٢، ٢٨٥، ٢٨٩،

٣٥. سناد: ١٣٨

٣٦. سياقة الإعداد: ٦٧، ١٠١، ١٠٩، ١١٢، ١١٤، ١١٧، ١٢٤، ١٩٩، ٢٢٥، ٢٤٩

٣٧. شبه كمال اتصال: ٢٠٤، ٢٥٢، ٢٨٩، ٢٩٠

٣٨. طباق (تضاد و مقابله): ٣١، ٣٣، ٣٤، ٣٧، ٤٠، ٤١، ٤٦، ٥٠، ٦٢، ٦٧، ٧٢، ٨٥، ١٠١،

١١٢، ١٢٦، ١٤٠، ١٤٧، ١٤٨، ١٦٣، ١٨٠، ١٨٣، ١٨٥، ٢١٤، ٢١٧، ٢٢١، ٢٣٢،

٢٣٧، ٢٥١، ٢٥٥، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٨، ٢٧١، ٢٨٥، ٢٨٦

٣٩. قصر: ١٦٨

٤٠. كراهت لفظ: ٣١، ٦٢، ١٥٥

٤١. كمال الانتطاع: ٤٠

٤٢. كناية: ٢٤، ٣٦، ٥٥، ٥٦، ٦٢، ٦٣، ٧٢، ٨٤، ٩٣، ١١٣، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢٢، ١٢٤

، ١٢٥، ١٢٨، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٤٢، ١٤٤، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢،

١٦٢، ١٧١، ١٧٨، ١٨٠، ١٨٤، ١٨٩، ١٩٠، ٢٠٤، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٦، ٢١٩،

، ٢٢٢، ٢٣٨، ٢٥١، ٢٥٧، ٢٦٨، ٢٧٦،

٤٣. لزوم ما لا يلزم: ٩٤، ١٨٣، ١٨٤، ٢٠٣، ٢٦٥، ٢٨٧

٤٤. لف و نشر: ٢٧٢

٤٥. مبالغه: ٥٥، ٧٣، ١٣٤

٤٦. مثل: ٢٣، ٢٥، ٣١، ٣٢، ٣٦، ٣٧، ٤٠، ٥٣، ٥٤، ٥٩، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٧٩، ٨١،

، ٨٣، ٨٨، ٩١، ٩٥، ٩٩، ١١٣، ١٣٦، ١٤٠، ١٤٧، ١٤٨، ١٧٩، ١٨٣، ٢١٥، ٢١٨،

٢٢٢، ٢٢٤، ٢٣٢، ٢٣٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٧٥،

٤٧. مجاز: ٤١، ٥٣، ٦١، ٩٢، ٩٩، ١٠٠، ١٢٤، ١٢٧، ١٤١، ١٤٤، ١٤٧، ١٥٣، ١٥٤، ١٦٥،

، ١٧٠، ١٧٨، ١٨٤، ٢١٥، ٢١٧، ٢١٨، ٢٢٥، ٢٢٧، ٢٣٠، ٢٥٦، ٢٩٠،

٤٨. مراعات نظير: ٣٢، ٥٥، ١٠١، ١٣٤، ١٩٤، ٢٠٥، ٢١١، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٣٧، ٢٥٩،

٤٩. معاني فرعى ندا: ١٦٦، ٢١٨، ٢٣٠، ٢٧٢

فهرست بحر های عروضی

بسیط: ۵۸

خفیف: ۹۸ ، ۱۸۲

رمل: ۲۴۵

طویل: ۲۳ ، ۲۷ ، ۵۲ ، ۸۴ ، ۸۶ ، ۱۲۷ ، ۱۹۱ ، ۲۰۹ ، ۲۲۱ ، ۲۲۳ ، ۲۸۴

کامل: ۹۶

مقارب: ۳۹ ، ۱۳۸ ، ۲۵۴

منسرح: ۳۰

وافر: ۱۶۱ ، ۱۶۹ ، ۲۷۸

فهرست منابع و مآخذ

کتابها

۱. القرآن الکریم
۲. اتفاق المبانی وافتراق المعانی، تقی الدین المصری، محقق: یحیی عبدالرؤف جبر، دارعمار-عمان، الطبعة الأولى، ۱۹۸۵م
۳. الادب الجاهلی وبلاغة الخطاب، عبد الاله الصانع، دار الفكر المعاص - صنعاء، ۱۹۹۹م
۴. الادب الجاهلی (قضايا، وفنون، ونصوص)، عبدالجلیل یوسف حسنی، مؤسسة المختار، القاهرة، الطبعة الأولى، ۲۰۰۱م
۵. ادب الکاتب، عبدالله بن مسلم بن قتیبه، محقق: محمد محیی الدین عبد الحمید، المكتبة التجارية، الطبعة الرابعة، ۱۹۶۳م
۶. اسالیب الصناعة فی شعر الخمر و الأسفاریین الأعشی و الجاهلیین، محمد محمدحسین، دارالنهضة العربية، ۱۹۷۲م
۷. أشعار الشعراء الستة الجاهلیین، الاعلام الشنتمری، منشورات دار الآفاق الجديدة-بیروت، الطبعة الأولى، ۱۹۷۹م
۸. الأعلام، خیر الدین الزرکلی، دارالعلم للملایین، الطبعة العاشرة، ۱۹۹۲م
۹. الأغانی، ابوالفرج اصفهانی، محقق: سمیر جابر، دار احیاء تراث عربی - بیروت، الطبعة الأولى، ۱۴۱۵هـ
۱۰. الإمتاع و المؤانسة، ابو حیان توحیدی، مکتبه عنصریه-بیروت، چاپ اول، ۱۴۲۴ هـ
۱۱. الأمثال المولدة، ابوبکر خوارزمی، محقق: محمد حسین الاعرجی، مجتمع ثقافی - ابو ظبی، ۱۴۲۴ هـ
۱۲. انساب الاشراف، أحمد بن یحیی بن جابر البلاذری، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دار الفکر، الطبعة الأولى، ۱۴۱۷/۱۹۹۶،